

СИСТЕМА НОРМ ПРО СКЛАДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ОЗНАКОЮ ЯКИХ Є НАСИЛЬСТВО, У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

СКРЕКЛЯ Леся Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

НАКОНЕЧНА Лілія Андріївна - кандидат юридичних наук, офіцер Західного відділу Міністерства оборони України з питань запобігання та виявлення корупції

DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.26>

Виокремлено систему норм про склади кримінальних правопорушень, ознакою яких є насильство, у Кримінальному кодексі України. Необхідність з'ясування насильства як наскрізного кримінально-правового поняття продиктована широким спектром його застосування, оскільки воно використовується у 17-ти із 20-ти розділів КК України, є ознакою об'єктивної сторони близько сотні кримінальних правопорушень та позначається здебільшого тотожними термінами. Системний аналіз КК України дає змогу констатувати, що термін «насильство» вживається законодавцем у 17-ти з 20-ти його розділів. Не фігурує лише у трьох Розділах Особливої частини КК України (Розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довілля»; Розділ X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва»; Розділ XIV «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку»).

Систематизовано норми КК України про склади кримінальних правопорушень, ознакою яких є насильство: 1) норми про насильство як самостійні склади кримінальних правопорушень; 2) норми про насильство, у яких насильство виступає конститутивною ознакою (частиною об'єктивної сторони складу відповідного посягання) основного, кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складів кримінальних правопорушень; 3) норми про насильство, у яких насильство розглядається як кваліфікуюча ознака складу кримінального

правопорушення, який утворився завдяки поєднанню простого складу кримінального правопорушення та відповідної ознаки; 4) норми про насильство, у яких насильство є ознакою, яка характеризує предмет кримінального правопорушення; 5) норми про насильство, у яких насильство виступає підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання.

Ключові слова: насильство, удар, побіи, мордування, мучення, особливе мучення, катування, жорстоке поводження, тілесне ушкодження.

Постановка проблеми

Загальновідомо, що кримінальна відповідальність глибоко диференціюється за найбільш поширені та небезпечні кримінальні правопорушення. Як прояв такого законотворчого підходу є наявність у КК України чималої кількості норм про кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є насильство. Необхідність з'ясування насильства як наскрізного кримінально-правового поняття продиктована широким спектром його застосування, оскільки воно використовується у 17-ти із 20-ти розділів КК України, є ознакою об'єктивної сторони близько сотні кримінальних правопорушень та позначається здебільшого тотожними термінами. Це супроводжується законодавчим вкладанням у поняття «насильство» (щодо різних юридичних конструкцій) різного змісту та обсягу. Нагальність дослідження обраної тематики підтверджується віднесенням

поняття насильства та його похідних до, так званих, оцінних понять.

У свою чергу, узагальнення практики правозастосовних органів свідчить про те, що вони стикаються з певними труднощами щодо застосування норм про кримінальну відповідальність за кримінально протиправні діяння, які вчиняються за наявності ознаки насильства. Це зумовлено низкою факторів, до числа яких відносяться недоліки в конструюванні правових норм, а також відсутності єдності у наукових рекомендаціях, оскільки одночасне існування діаметрально протилежних позицій здатне на практиці призвести до того, що в схожих випадках органи кримінальної юстиції ухвалюватимуть неоднакові рішення під час проведення кримінально-правової кваліфікації за вчинення кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є насильство.

Аналіз останніх досліджень

Питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є насильство, завжди викликало інтерес серед науковців. І не випадково, адже насильство – це ознака, яка неодноразово вказана у статтях Загальної та Особливої частини КК України. В окремих диспозиціях статей законодавець безпосередньо вказує на «насильство», а в інших – на окремі його прояви.

Окремі аспекти проблеми насильства як кримінально-правового поняття розглядалися у працях О. Ф. Бантишева, С. В. Бородіна, М. Г. Гребенюка, О.М.Гуміна, В. А. Копиляна, М. П. Короленка, В. І. Кучера, Л. В. Мальованої, В.А.Мисливого, В.О.Навроцького, Ю. О. Поліщука, П. П. Сердюка, Я. Г. Смілянського, А.Я. Шугало, Г.З.Яремко та інших.

“І якщо для науки відсутність розробленого поняття – це виклик та завдання, то для практики застосування – це реальна загроза помилок. А тому розробка наскрізних кримінально-правових понять повинна бути чи не принципом кримінально-правової доктрини” [1]. Так, існує невизначеність у співвідношенні по-

нять «насильство» та «примус», «мордування», «особливе мучення» та «жорстоке поводження». Слідчі, прокурори та судді, за правило, хибно розкривають їх зміст та обсяг, що є джерелом помилок у кваліфікації та прямо впливає на долі людей, до яких застосовується кримінальний закон. Також простежується доволі широке тлумачення поняття насильства, згідно з яким воно охоплює «психічне насильство». Значними розбіжностями супроводжується вирішення деяких питань кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складу яких є насильство. До цього, зокрема, призводять суперечливі роз'яснення Пленуму Верховного Суду України у цій частині.

Постановка завдання

Метою цієї статті є аналіз системи норм про склади кримінальних правопорушень, ознакою яких є насильство, в КК України.

Виклад основного матеріалу

Нагальність з'ясування поняття насильства як ознаки складів кримінальних правопорушень, передбаченої КК України, продиктована широким спектром його застосування та віднесенням до категорії оцінних понять, тобто таких, законодавче визначення яких відсутнє. Однак, дослідити зміст таких понять у певному складі кримінального правопорушення можливо за допомогою встановлення їх місця серед інших ознак відповідних складів кримінальних правопорушень. Отож, послідовно слід розглянути особливості таких законодавчих формулювань та їх кримінально-правове значення.

У той же час, варто вказати, що до уваги не взято ті норми, у яких відсутня безпосередня вказівка на термін “насильство” чи його прояви, втім склад кримінального правопорушення може передбачати застосування насильства. Зокрема, у ч.2,4 ст.134 КК України мова йде про примушування до абортів чи до стерилізації без добровільної згоди потерпілої. Тобто у вказаній нормі не деталізовано, у який саме спосіб здійснюється примушування, що,

очевидно, не виключає також насильницького. Те ж саме можна сказати і про насильницьке зникнення (ст.146-1 КК України), де з аналізу диспозиції вказаної статті випливає завуальована вказівка на насильство. Іншим прикладом слугує норма про тероризування в установах виконання покарань засуджених (ст.392 КК України). Зокрема, у Постанові ПВС України "Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі" від 26 березня 1993 р. № 2 (п. 4) зазначено, що застосування насильства охоплюється поняттям тероризування [2].

Для вказівки на насильницький характер кримінально протиправного діяння законодавець використовує не лише сам термін «насильство» (ст.126-1, ч.2 ст. 161, ч.1 ст. 294, ч.2 ст.332-2, ст. 345, ст.345-1, ст. 346, ст.350, ч.2 ст. 365, ст.377, ст. 386, ст.398, ст.405, ч.2 ст. 431, ч.1 ст. 433, ст.435-1, ч.1 ст. 446 КК України), а керується також іншими способами законодавчої техніки і термінології. Так, у низці норм йдеться про «насильницькі дії» (ч.3 ст.299 КК України), «інші насильницькі дії» (ч.1 ст. 126, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 405 КК України), «будь-які насильницькі дії» (ч.1 ст.153 КК України). У деяких нормах оперує такими термінами, як «удар» (ч.1 ст.126 КК України), «побої» (ч.1 ст.126, ч.2 ст.345, ч.2 ст.345-1, ч.2 ст.346, ч.2 ст.350, ч.2 ст.377, ч.1,2 ст.405, ч.1 ст.406), «мордування» (ст.126 КК України), «катування» (ст.127 КК України), особливе мучення (ч.2 ст.121), «жорстоке поводження» (ст.116, ч.1 ст.120, ст.123, ст.299, ч.2 ст.431, ч.1 ст.438 КК України), «особлива жорстокість» (п.4 ч.2 ст.115, ст.434 КК України).

У ряді норм робиться акцент на вид насильства: «фізичне» (ст.126-1, ч. 2 ст. 180, ст. 340 КК України); «психологічне» (ст.126-1 КК України); «психічне» (ч.2 ст. 180 КК України); «економічне» (ст.126-1 КК України); «сексуальне» (п.10 ч.2 ст.115, ст.153); «яке не є небезпечним для життя чи здоров'я особи» (ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 186, ч.2 ст. 206, ч.2 ст. 278, ч.2 ст. 289, ч.2 ст. 308, ч.2 ст. 312, ч.2 ст. 355 КК України) та «небезпечне для життя чи здоров'я особи» (ч.1 ст.187, ч.3 ст.189, ч.3 ст.206, ч.3 ст.262, ч.3

ст.278, ч.3 ст.280, ч.3 ст.289, ч.3 ст.308, ч.3 ст.312, ч.3 ст.313, ч.3 ст.355, ч.4 ст.410 КК України). Кримінальна відповідальність встановлюється не лише за вчинення насильства, але і за погрозу його заподіяння (ч. 2,3 ст. 149, ч. 2 ст. 150-1, ч.2 ст. 157, ч.2 ст.162, ст. 174, ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ч. 1 ст. 189, ч.1 ст. 206, ч. 1 ст. 258-1, ч.2,3 ст. 289, ч.3 ст.301-2, ч. 1 ст. 303, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 3 ст. 342, ч. 1 ст. 345, ч.1 ст.346-1, ч. 1 ст. 355, ч.2 ст.365, ч. 1 ст. 377, ст. 386, ч. 2 ст. 393, ч.1 ст.398, ст.435-1 КК України).

Системний аналіз КК України дає змогу констатувати, що термін «насильство» не фігурує лише в трьох розділах Особливої частини КК України (Розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля»; Розділ X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва»; Розділ XIV «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку»).

Отож, систематизуємо норми КК України про склади кримінальних правопорушень, ознакою яких є насильство, виділивши окремо:

1) норми про насильство як самостійні склади кримінальних правопорушень (як-от: побої і мордування (ст. 126 КК України), домашнє насильство (ст.126-1 КК України), насильство щодо працівника правоохоронного органу (ч.1 ст.345 КК України), насильство щодо журналіста (ч.1 ст.345-1 КК України), насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч.2 ст.350 КК України) тощо;

2) норми про насильство, у яких насильство виступає конститутивною ознакою (частиною об'єктивної сторони складу відповідного посягання) основного, кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складів кримінальних правопорушень. Зокрема, мова йде про випадки, коли законотворець криміналізував те чи інше діяння не саме по собі, а чітко визначеним способом (наприклад, примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку шляхом насильства (ст.174 КК України), примушун-

ня священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду (ч.2 ст.180 КК України), примушування до вчинення терористичного акту із застосуванням насильства (ст.258-1 КК України). Застосовуючи насильство, очевидно, що винний домагається досягнення певного кримінально протиправного результату, а тому насильство виступає способом впливу на потерпілого. Однак акцент суспільної небезпеки, передусім, ставиться не на насильство як таке, а примус до вчинення певного діяння;

3) норми про насильство, у яких насильство розглядається як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення, який утворився завдяки поєднанню простого складу кримінального правопорушення та відповідної ознаки. Скажімо, у ч.2 ст.206-1 КК України вказується на протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації поєданого з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я. У частині ж 1 ст.206-2 КК України встановлена кримінально-правова заборона протиправного заволодіння майном у так званому «чистому» вигляді. Такі кримінальні правопорушення називають двооб'єктними, де додатковим об'єктом є здоров'я, тілесна недоторканність особи тощо;

4) норми про насильство, у яких насильство є ознакою, яка характеризує предмет кримінального правопорушення (ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»);

5) норми про насильство, у яких насильство виступає підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання (як-от: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поведінням (ст. 116 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням (ст. 123 КК України).

Слід відмітити, що насильство визначене також у Загальній частині КК України, зокрема, як:

1) підстава для необхідної оборони у разі насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення (ч.5 ст. 36 КК України);

2) спосіб фізичного примусу, як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння (ст.40 КК України);

3) форма підбурювання до вчинення кримінального правопорушення (ч.4 ст.27 КК України);

4) підстава, яка виключає звільнення від кримінальної відповідальності у разі вчинення особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 2 ст. 43 КК України);

5) підстава для застосування обмежувальних заходів (ст.91-1 КК України).

Висновки

Диференціація кримінальної відповідальності є умовою протидії злочинним проявам та створює можливості для реагування на нові кримінально протиправні виклики. Втім вона має свої слабкі місця, оскільки широка диференціація ускладнює встановлення співвідношення між нормами та не завжди є обґрунтованою і логічною. Прикладом такої власне є норми, які передбачають склади кримінальних правопорушень, ознакою яких є насильство.

Література

1. Дімітров М.К. Погроза за кримінальним правом України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 “Право” / Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 244 с.

2. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

SUMMARY

The system of norms on the composition of criminal offenses characterized by violence in the Criminal Code of Ukraine is singled out. The need to clarify violence as a comprehensive criminal legal concept is dictated by the wide spectrum of its application, since it is used in 17 out of 20 chapters of the Criminal Code of Ukraine, is a sign of the objective side of about a hundred criminal offenses and is indicated by mostly identical terms. Systematic analysis of the Criminal Code of Ukraine makes it possible to state that the term «violence» is used by the legislator in 17 of its 20 sections. It does not appear in only three Chapters of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (Chapter VIII «Criminal offenses against the environment»; Chapter X «Criminal offenses against production safety»; Chapter XIV «Criminal offenses in the field of use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks»).

The norms of the Criminal Code of Ukraine on the components of criminal offenses whose feature is violence have been systematized: 1) norms on violence as independent components of criminal offenses; 2) norms on violence in which violence is a constitutive feature (part of the objective side of the composition of the relevant offense) of the basic, qualified or especially qualified components of criminal offenses; 3) norms on violence, in which violence is considered as a qualifying feature of the composition of the criminal offense, which was formed thanks to the combination of the simple composition of the criminal offense and the corresponding feature; 4) norms on violence in which violence is a feature that characterizes the subject of a criminal offense; 5) norms about violence in which violence acts as a basis for the emergence of a state of strong mental excitement.

Key words: violence, shock, beatings, torture, torture, particularly torture, torture, abuse, bodily harm, illegal imprisonment.